

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ МИСТЕЦТВА, КУЛЬТУРИ І ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Микола МУШИНКА
доктор філологічних наук, професор,
академік НАН України,
іноземний член НАН України
(Пришів, Словаччина)

Оксана Пеленська. Україна поза Україною.

**Енциклопедичний словник мистецького,
культурного і громадського життя
української еміграції в міжвоєнній
Чехословаччині (1919—1939).**

**Видала Національна бібліотека
Чеської Республіки. Слов'янська
бібліотека; Наукове Товариство
ім. Шевченка в Канаді;**

**Українсько-Канадський Дослідно-
Документаційний Центр. Прага, 2019.**

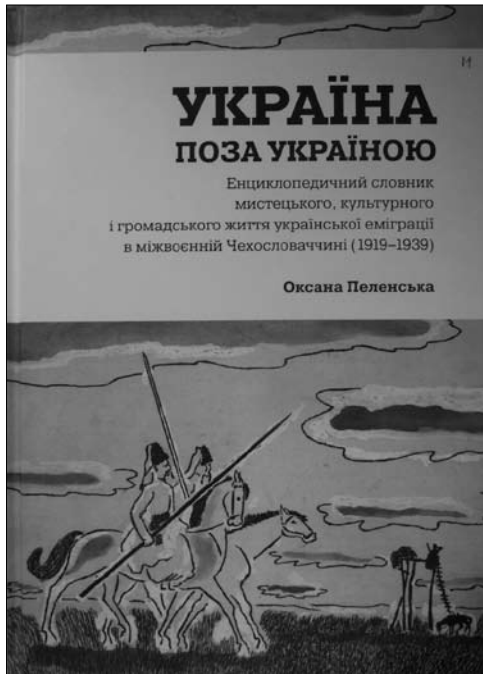
232 с. ISBN 978-80-7050-713-1

У 2005 році в Празі вийшла друком капітальна праця Оксани Пеленської «Український портрет на тлі Праги» з підзаголовком «Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині». В її основу лягло дослідження близько тисячі творів 68 українських художників із збірки Музею визвольної боротьби України в Празі. Твори українських митців у 1998 році були віднайдені в підвалах Національної бібліотеки Чеської Республіки в Празі, де вони були укладені після ліквідації Музею в 1948 році й у 1958 році. Завдяки цьому вдалось уберегти збірку перед вивозом до СРСР.

У книжці кожному авторові з віднайдених творів О. Пеленська присвятила окрему статтю, як правило, з фотографією художника, короткими біографічними даними, репродукціями основних та переліком інших віднайдених творів, а також з головною літературою про художника тощо. У книжці в окремих розділах докладно розглядаються теми: «Українське мистецьке середовище на чеських землях у період між двома світовими війнами», «Українське мистецтво у збірках чеських і словацьких музеїв та архівів» та «Нові відкриття». Додатки в книжці містять «Бібліографію», «Список українських пам'ятників у Чехії» та «Адреси українських установ і визначних діячів у міжвоєнній Чехословаччині».

Історією української мистецької еміграції в міжвоєнній Чехословаччині авторка не перестала займатись далі, і після видання книги. Результатом її багаторічних досліджень став енциклопедичний словник «Україна поза Україною». Оскільки книга вийшла в Чеській Республіці невеликим накладом і для широкого читача, тим більше — на книжковий ринок за межами Чехії не потрапить, вважаю за доцільне ґрунтовніше познайомити з новизною її змісту.

Словник охоплює 357 гасел, причому 80 відсотків з них — це персоналії, інші представляють українські мистецькі й творчі установи, організації, товариства, часописи, а також чеські і словацькі інституції, які у своїх фондах зберігали (і зберігають) українські матеріали. Статті-гасла подано в алфавітному порядку. Основу персонального складу «Енциклопедичного словника» становлять митці — емігранти з України, які під час або після Першої світової війни з ідеологічних чи політичних причин змушені були залишити рідний край. У новоствореній Чехословаччині вони знайшли сприятливі умови для розвитку української науки, мистецтва і культури, головним

чином, у рамках українських установ та організацій, заснованих при сприянні чехословацьких органів, перш за все за підтримки президента Т.Г. Масарика. Перший президент Чехословаччини, відмовившись від виховання чужонаціональних мілітарних сил у своїй державі, надавав перевагу вихованню національної інтелігенції, навчання якої в Україні було перервано на цілих п'ять років. Зокрема, в 1917—1919 рр. в результаті програної українсько-польської війни більшість бійців УГА опинилася у таборах для військовополонених на теренах Польщі і Чехії. Саме вони стали першими членами українських установ та організацій, що виникли на території Чехословаччини. Цим установам, товариствам, організаціям, а також чеським і словацьким діячам, пов'язаним з українською культурою, присвячена значна частина газет в енциклопедичному словнику О. Пеленської.

З установ на перше місце слід поставити *Український вільний університет (УВУ)*, заснований у січні 1921 року у Відні, а восени того самого року переведений у слов'янську Прагу. В УВУ працювали високо кваліфіковані науковці, переважно професори, зокрема: історики Дмитро Дорошенко та Михайло Антонович, історик церкви Василь Біднов, археолог Іван Борковський, літературознавець Леонід Білецький, мовознавець Олександр Колесса, мистецтвознавець Дмитро Антонович, філософ Іван Мірчук, культуролог Степан Смаль-Стоцький, географ Степан Рудницький, етнологи Зенон Кузеля та Ва-

дим Щербаківський та інші. **Усі наведені імена, як і всі подальші імена, установи та організації, про які йтиметься у цій рецензії, в «Енциклопедичному словнику» О. Пеленської представлені окремими статтями в алфавітному порядку.**

Кількість викладачів УВУ коливалась від 15 (1921 р.) до 33 осіб (1944 р.), зокрема, в УВУ працювали 20 професорів, 10 доцентів і 3 лектори. Після проголошення Карпатської України 1938 року передбачалось, що УВУ як університет новоствореної автономної країни буде переведений до Хусту. Ця ідея була подавлена окупацією Закарпаття угорською армією. У Празі УВУ працював до травня 1945 року, від 1946 року і досі УВУ продовжує свою діяльність у Мюнхені.

Другою українською навчальною установою в Чехословаччині була *Українська господарська академія* в Подебрадах, заснована на початку 1922 року. Тут до 1932 року працювало 114 викладачів, серед них відомий учений хімік Іван Горбачевський, дипломат Максим Славінський, соціолог Іполіт Ольгерд Борковський, історик Василь Королів-Старий, видавець Євген Чикаленко, низка інших.

Третьою важливою українською навчальною установою в Чехословаччині був *Український високий педагогічний інститут ім. Драгоманова* в Празі, заснований у січні 1923 року, який вже наступного, 1924 р., мав 23 кафедри та 90 викладачів, серед яких були відомі вчені: історик літератури Леонід Білецький (перший ректор), мовознавець Василь Сімович, мистецтвознавець Володимир Січинський, археолог Людмила Красковська, музикознавець Федір Стешко, композитори Василь Барвінський та Нестор Нижанківський, інші.

Центром творчої праці українських художників та мистецтвознавців стала *Українська студія пластичного мистецтва* в Празі (УСПМ), заснована 1923 року. На той час це була єдина поза Україною українська мистецька навчальна установа, завдяки її незмінному директорові, професорові Іванові Кулецю Студія працювала до 1952 року, року смерті Івана Кулеця.

Викладачами Студії були відомі митці, серед них Сергій Моко, Роберт Лісовський, Кость Стаховський, Сергій Тимошенко, Юрій Русов, Федір Слюсаренко та інші. Під їх керівництвом вищу мистецьку освіту здобули десятки мистців, до найвизначніших

належать Василь Касян, Юрій Вовк, Софія Зарицька, Катерина Антонович, Павло Грамницький, Іван Іванець, Василь Хмелюк, Віктор Цимбал та ін.

У роки війни, коли німці закрили усі чеські виші включно з Академією образотворчих мистецтв, до УСПМ поступило кілька десятків чеських студентів, які цим кроком врятували себе від примусового заслання на роботу до Німеччини. У цьому полягає головна причина, що і післявоєнна влада Чехословаччини Студію не закрила.

Важливе місце в праці О. Пеленської займає дослідження, що стосується *Музею визвольної боротьби України в Празі* (заснований у травні 1925 року). Це була єдина українська установа в Чехословаччині, що існувала виключно на пожертви української еміграції. У часи свого найбільшого розвитку — в 1944 році, МВБУ працював у власному триповерховому будинку з 23 кімнатами, його збірка налічувала близько мільйона експонатів. 14 лютого 1945 року будинок Музею став жертвою американського бомбардування Праги, та, на щастя, більшість його експонатів залишилися непошкодженими і були перенесені на збереження в надійні сховища.

Директором МВБУ від заснування до 1944 року був Дмитро Антонович, а чільним працівником від 1930 р. до 1945 р. (від 1945 р. до 1948 р. — директор) Симон Наріжний. Саме завдяки його зусиллям Музей проіснував до березня 1948 року (під назвою *Український музей*), того року комуністична влада Чехословаччини Музей ліквідувала, а його експонати (кілька десятків тонн) подарувала Радянському Союзові.

Крім зазначених українських установ, у міжвоєнній Чехословаччині працювали десятки інших українських товариств і організацій. В «Енциклопедичному словнику» О. Пеленської є 24 статті з прикметником «Український», «Українська», зокрема: «Українська гімназія» (директори Яким Ярема, Агенор Артимович, Григорій Омальченко), Українська драматична студія (Юрій Августин Шерегії, Олександра Кошиць), Українське історично-філологічне товариство (Дмитро Антонович, Олександр Колесса), Український академічний комітет (Олександр Колесса), Український громадський комітет (Дмитро Чижевський, Степан Смаль-Стоцький) та інші.

У міжвоєнний період у Чехословаччині виходило понад 200 українських газет і журналів, щороку відбувалося кілька художніх виставок та театраль-

них вистав, наукових з'їздів, творчих вечорів тощо. Словом, у Чехословаччині пульсувало активне творче українське життя, якого в Україні так не вистачало, зокрема у 30-х роках.

Немалий вклад в українську науку і культуру міжвоєнного періоду внесли чеські й словацькі вчені, яким в енциклопедичному словнику присвячено близько пів сотні статей. Це працівники таких установ, як Академія образотворчих мистецтв у Празі, Архів Канцелярії Президента Республіки, Інститут Т.Г. Масарика, Архів Академії наук Чеської республіки, Матиця Словацька в Мартині, Словацька національна бібліотека в Братиславі, Клементинум, Слов'янська бібліотека, Художньо-промислова школа, Художньо-промисловий музей, видавництво «Чесько-українська книга» та інші.

Із діячів чеської науки та культури, які тісно співпрацювали з українською еміграцією, в енциклопедичному словнику представлені: Володимир Амброс, Антонін Гартл, Франтішек Главачек, Рудольф Гулька, Вацлав Гірса, Флоріан Заплетал, Володимир Либовицький, Томаш Гаріг Масарик, Микола Неврлий, Зденек Неєдли, Яромір Нечас, Артур Новак, Карел Тайге, Франтішек Тіхи, Вацлав Фіала та інші.

Україніка Пряшівщини представлена статтями «Музей української культури у Свиднику», Державна наукова бібліотека у Пряшеві.

Закарпатську Україну (у 1919—1939 рр. входила до складу Чехословаччини) у Словнику представляють статті, присвячені Августину Волошині, Василю Клочуракові, Іванові Панькевичу, Василю Гренджі-Донському, Августині Шерегію, Ользі Дутко, а також гасла про Етнографічне товариство Підкарпатської Русі та журнал «Підкарпатська Русь».

Авторка не обмежилася лише біографічними довідками окремих осіб, але кожен статтю доповнила переліком їх найважливіших творів, літературою про цю особу, організацію чи установу. Крім максимального використання друкованої літератури (головним чином, монографій, каталогів, оглядів, енциклопедій та довідників), вона значною мірою використала архівні джерела.

Найбільше значення праці О. Пеленської полягає в тому, що авторка ввела до обігу сотні забутих, маловідомих або й зовсім невідомих імен. У радянський період більшість цих осіб свідомо замов-

чувалася з політичних причин. Їх вважали «зрадниками батьківщини» (бо не повернулися «на рідину», де їх чекали суворі репресії або й смерть), «ворогами народу» (бо не погоджувалися з марксистсько-ленінською ідеологією, побудованою на принципах диктатури пролетаріату), чи «буржуазними націоналістами» (бо боролися за самостійну, незалежну й суверенну Україну), а коли й згадували, то обзивали тими найбруднішими епітетами і лайками.

Робота О. Пеленської відповідає найсуворішим вимогам наукового видання, причому вона писана популярним, максимально економним енциклопедичним стилем, доступним широкій громадськості.

Майже кожна стаття ілюстрована портретом відповідної особи чи фото установи, репродукціями творів художників, обкладинками книжок, журналів тощо. Ілюстративний матеріал є значним доповненням праці, яка становить збагачення не лише української культури в Чехії та Словаччині, але й загальноукраїнської культури.

Книжку доповнює 29 переважно кольорових ілюстрацій художніх творів українських митців з чеських і словацьких збірок (с. 282—300), описи та фотографії «Українських пам'ятників, пам'ятних знаків і меморіальних таблиць в Чеській Республіці» (с. 301—304), 115 «Українських адрес в міжвоєнній Чехословаччині» (с. 305—309) і «Бібліографія використаної та довідкової літератури» (242 позиції; с. 310—317).

Закінчується «Енциклопедичний словник» «Рестром гасел» (с. 318—322) та резюме українською, чеською і англійською мовами (с. 329—331).

Книги впадають в забуття, однак енциклопедії є «вічними». Хотілось би, щоб «Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині» Оксани Пеленської як серйозне поповнення «Української радянської енциклопедії», а до певної міри й «Енциклопедії сучасної України», був перевиданий і в Україні.